

SLOBODA ISTICANJA VJERSKIH SIMBOLA U SVJETLU ODVOJENOSTI VJERSKIH ORGANIZACIJA I DRŽAVE

Matija Miloš, dipl. iur.*

UDK 342.731

261.7:342.731

Pregledni znanstveni rad

Primljeno: srpanj 2010.

Neovisno o pojavnosti, trzavice koje vjerski simboli izvlače na površinu društva i javnog mnijenja za sobom nose manje-više ista osnovna pitanja. Dokle seže sloboda isticanja vjerskih simbola, kao element slobode izražavanja vjeroispovijesti, imajući u vidu sekularnost države, koja se ističe i u medijima i u ustavima mnogih država. Nadalje, kako normiranjem uporabe vjerskih simbola očuvati pluralizam društva, raznolikost vjerskih uvjerenja i stavova koje postoji u suvremenim društvima? Različite sredine različitim metodama nastoje odgovoriti na ta pitanja. S ciljem proučavanja tih metoda, odlučili smo ukratko analizirati situaciju u SAD-u, nekim državama članicama Vijeća Europe, a konačno i u Republici Hrvatskoj.

Ključne riječi: vjerski simboli, država, Vijeće Europe, Republika Hrvatska

Vjerske zajednice, u raznim oblicima, dugo prate razvoj čovječanstva. U nekim razdobljima njihovu su postojanju prijetile razne ideologije, a u drugima su upravo vjerske zajednice krojile svjetsku politiku, izravno utječući na sudbine mnogih država.

U promjenljivim povijesnim prilikama jedan je faktor uvijek ostao bitan. Riječ je o simbolu. U životu vjerskih zajednica i njihovih članova simbol je oduvijek imao važnu ulogu. Sam po sebi, simbol nema definicije. On je “nalik na strijelu koja leti i ne leti, nepomičnu a neuhvatljivu, vidljivu a nedohvatljivu”.¹ Međutim, utjecaj simbola na širenje religijske misli nije ni nevidljiv ni nedo-

* Matija Miloš, dipl. iur., Milana Rustanbega 3, Rijeka

¹ Chevalier, J., Gheerbrant A., *Rječnik simbola: mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Zagreb, Kulturno-informativni centar – Naklada Jesenski i Turk, 2007., str. xii.

hvatljiv. Štoviše, simbol je u ovom smislu, "kao prikaz određenog sustava, ideje, institucije ili osobe, prečac od jednog do drugog uma".² Dokaz koji možda najviše govori u prilog tome upravo su intenzivne rasprave o vjerskim simbolima i njihovoj ulozi u raznim društvenim sferama. Posebice, o pravu na iskazivanje vjeroispovijesti s pomoću tih simbola i adekvatnom razgraničenju istog. Pri tome se razgraničava ne samo od drugih ljudskih prava i sloboda, već i od same države i njezine sekularnosti. Taj sukob diljem svijeta ima različite oblike. U Europi je možda najpoznatiji prijedor o muslimanskoj burki, ali i pitanje o postavljanju raspela (to je otvoreno pitanje i u Republici Hrvatskoj), dok se u Sjedinjenim Američkim Državama taj sukob manifestirao na više načina.³

Neovisno o pojavnosti, trzavice koje vjerski simboli izvlače na površinu društva i javnog mnijenja za sobom nose manje-više ista osnovna pitanja. Dokle seže sloboda isticanja vjerskih simbola, kao element slobode izražavanja vjeroispovijesti, imajući u vidu sekularnost države, koja se ističe i u medijima i u ustavima mnogih država. Nadalje, kako normiranjem uporabe vjerskih simbola očuvati pluralizam društva, raznolikost vjerskih uvjerenja i stavova koje postoji u suvremenim društvima? Različite sredine različitim metodama nastoje odgovoriti na ta pitanja. S ciljem proučavanja tih metoda, odlučili smo ukratko analizirati situaciju u SAD-u, nekim državama članicama Vijeća Europe, a konačno i u Republici Hrvatskoj.

1. SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE – BEDEMI DRŽAVNE NEUTRALNOSTI

1.1. Uvodna razmatranja

Prema ustavu SAD-a vjerske slobode regulira prvi amandman, koji u izvorniku propisuje: *Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof (...)*.⁴

Iz podcrtanog dijela navedene rečenice izvodimo odredbu koja se odnosi ponajprije na pitanja odnosa države i vjerskih zajednica, dok iz podebljanog

² Iz odluke Vrhovnog suda SAD-a u predmetu *West Virginia State Board of Education v. Barnette*, 319 U. S. 624 (1943.).

³ Primjerice, u pitanju postavljanja jasli u državne prostorije u predmetima *Lynch v. Donnelly*, 465 U. S. 668 (1984.), i *Allegheny v. ACLU*, 492 U. S. 573 (1989.), te postavljanju vjerskog materijala u učionice državne škole u predmetu *Stone v. Graham*, 492 U. S. 573 (1989.).

⁴ *The United States Constitution*, Lexis Nexis Edition, 2004.

dijela rečenice proizlazi načelo koje se odnosi na slobodu izražavanja vjerskih uvjerenja. U američkom pravu ta dva temeljna elementa vjerskih sloboda nose sljedeće nazive:

Establishment Clause⁵ (dalje u tekstu: klauzula utemeljenja)

Free Exercise Clause (dalje u tekstu: klauzula slobode vjerskog izražavanja).

Barron i Dienes⁶, citirajući odluku Vrhovnog suda SAD-a u slučaju *Wallace v. Jaffree*⁷, navode da je svrha tih klauzula bila “ograničavanje ovlasti Kongresa u pogledu miješanja u slobodu pojedinca da vjeruje, štuje i izražava se u skladu s nahođenjima vlastite savjesti”.

Točnije, klauzulom utemeljenja državi se zabranjuje da donosi akte kojima se miješa u osnivanje i djelovanje vjerskih zajednica na način koji dovodi do toga da “podržava jednu religiju, sve religije, ili ističe jednu vjersku zajednicu u odnosu na sve ostale”.⁸ Time se, dakle, državi nalaže nepristranost u odnosu prema vjerskim zajednicama. S druge strane, klauzulom slobode vjerskog uvjerenja određuje se kada građanin ima pravo izražavati vjerska uvjerenja (pa i simboli⁹) bez ograničenja od strane države. Drugim riječima, njome se zabranjuje donošenje zakona kojima se ograničava sloboda izražavanja vjerskih uvjerenja.¹⁰ Takva zabrana, međutim, državu ne oslobađa obveze da ponašanje s vjerskim predznakom adekvatno regulira, poštujući zahtjeve obiju ustavnih klauzula.¹¹

⁵ Prema nekima Anti-Establishment Clause jer predstavlja zapreku za zakonodavca u donošenju propisa koji se odnose na vjerske zajednice.

⁶ Barron, J., Dienes, T. C., *Constitutional Law in a Nutshell*, St. Paul, West Publishing Corporation, 2003., str. 516.

⁷ 472 U. S. 38 (1985.). U tom je slučaju pred Vrhovnim sudom SAD-a srušen zakon Alabame koji je propisivao svakodnevnu molitvu za učenike. Osnovni je problem bio je li takvim zakonom narušen ustavni standard klauzule utemeljenja. Sud je utvrdio da je zakon neustavan jer njime vlast američke države nije samo odstupila od nužne neutralnosti prema religiji, već je očito zauzela i vrlo pristran, pozitivan stav prema njoj, čime je došlo do grubog kršenja ustavnih načela. Pri rješavanju ovog slučaja Sud je primijenio jedan od svojih testova (tzv. Lemon test) kojim je preispitao je li zakon imao svjetovnu svrhu ili je bio usmjeren na religiju, čime ni njegov učinak na nju nije usputan. Ta je provjera samo jedna u nizu koji se razvijao prilikom rješavanja raznih slučajeva pred Vrhovnim sudom SAD-a.

⁸ Barron, J., Dienes, C. T., *op. cit.*, str. 517.

⁹ Primjerice, u predmetu *Goldman v. Weinberger*, 475 U. S. 503 (1986.), u kojem se sloboda nošenja jarmulke, kao tradicionalnog židovskog simbola, podvodi pod klauzulu slobodnog izražavanja vjerskih uvjerenja.

¹⁰ *Reynolds v. United States*, 98 U. S. 145 (1878.).

¹¹ Fallon, R., *The Dynamic Constitution: An Introduction to American Constitutional Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004., str. 68.

1.2. Vjerski simboli u praksi Vrhovnog suda SAD-a

Navedeni ustavni standardi odražavaju se i u slobodi izražavanja vjerskih uvjerenja simbolima. U tom smislu jasno je da država mora poštovati vjerske simbole kao element klauzule slobodnog izražavanja religijskih uvjerenja. Granica te slobode je upravo zahtjev klauzule utemeljenja. Točnije, izlaganje vjerskih simbola ne smije dovesti u sumnju nepristranost države prema vjerskim zajednicama. Dakle, vjerski simbol ne smije postati poveznica države i vjerskih zajednica. U tom su smislu klauzula utemeljenja i klauzula slobodnog izražavanja vjerskih uvjerenja dva suprotstavljena utjecaja na mogućnost isticanja vjerskih simbola. Cilj je što ih više uravnotežiti.

U postizanju toga Vrhovni sud SAD-a iskušao je više pristupa. Od njih je možda najpoznatiji Lemon test. Nazvana prema predmetu *Lemon v. Kurtzman*¹², prilikom čijeg je rješavanja i razvijena, ta metoda obuhvaća tri kriterija. Oni moraju biti zadovoljeni kako bi miješanje države u vjerska pitanja bilo ustavno. Prije svega, zakon koji se odnosi na vjerska pitanja mora imati sekularnu zakonodavnu svrhu.¹³ Drugo, glavni učinak zakona ne smije promicati ni zatirati religiju. Treće, zakon ne smije gajiti pretjeranu povezanost države i religije. U praksi je Lemon test doživio kritike zbog svojih nejasnoća i nekonzistentne primjene, ali ne i konačni krah, jer ga se Vrhovni sud nikada nije u cijelosti odrekao.¹⁴ Antonin Scalia, jedan od sudaca Vrhovnog suda, ulogu Lemon testa možda je najbolje opisao ističući da je riječ o sablasti iz ponajboljih filmova strave koja ustaje iz groba unatoč tome što joj je znatan broj sudaca Vrhovnog suda zabio olovku u srce.¹⁵

¹² 403 U. S. 602 (1971.). Uzrok spora bio je zakon američke države Rhode Islanda. Tim je zakonom nastavnicima u privatnim školama jamčen dodatak na plaću ako se na sekularno obrazovanje po učeniku troši manje od prosjeka javnih škola. Konkretno, zakon je donesen zato što su privatne škole morale nuditi veće plaće kako bi privukle kvalitetne nastavnike. Zbog toga je država počela subvencionirati plaće, troškove udžbenika i slično, ali s time da plaće nastavnika visinom ne smiju prelaziti one u državnim školama. Vrhovni je sud, nakon oprečnih odluka nižih sudova, zaključio kako je dodacima na plaće izazvana pretjerana isprepletenost te vjerske zajednice i države, čime je došlo do kršenja klauzule utemeljenja.

¹³ Pri istraživanju ovog kriterija nismo mogli utvrditi neko njegovo ujednačeno značenje. Primjerice, nejasno je mora li svrha zakona obuhvaćati i rezultate primjene njegovih normi, odnosno stvarni utjecaj zakona, ili je dovoljno da namjera zakonodavca bude rješavanje svjetovnog pitanja.

¹⁴ Apanovitch, D., "Religion and Rehabilitation: Requisition of God by the State", Durham, *Duke Law Journal*, vol. 47/1998., str. 799.

¹⁵ *Lamb's Chapel v. Ctr. Moriches Union Free School District*, 508 U. S. 384 (1993.).

Sandra Day O'Connor jedna je od njih. Kritizirajući Lemon test, sutkinja O'Connor predložila je primjenu vlastite metode, tzv. Endorsement testa. Pritom je naglasila da prije svega treba utvrditi podržava li ili osporava postupanje države neku vjersku organizaciju (u ovom slučaju isticanjem ili zatiranjem vjerskih simbola). Prema njezinu mišljenju državna potpora religiji kod onih koji nisu njezini pripadnici ostavlja dojam da su svojevrsni izopćenici, osobe koje nisu potpuni članovi političke zajednice. S druge strane, kod pripadnika vjerskih zajednica koje država odluči podržati stvara se dojam povlaštenosti.¹⁶ Drugim riječima, rezultat je da samo pripadnost određenoj religijskoj organizaciji čini građanina istinskim članom zajednice. Zato je ključno da se odnosi vjerskih zajednica i države pomno promatraju.

U analizi tih odnosa u pogledu vjerskih simbola Vrhovni je sud zaista i počeo primjenjivati Endorsement test. U predmetu *Allegheny v. ACLU*¹⁷ Vrhovni je sud vrlo jasno zacrtao obrise Endorsement testa, postavljajući sljedeći kriterij: "Predstavlja li postupanje države podržavanje religije s gledišta razumnog promatrača?"¹⁸

Iz toga proizlazi da se dva testa, Lemon i Endorsement, preklapaju. Točnije oba uzimaju u obzir namjeru pri postavljanju vjerskih simbola.¹⁹ Možemo zaključiti da je to ključan element te da su ova dva testa metode kojima se ističe važnost uzimanja raznolikih okolnosti svakog slučaja u obzir. Pri tome je posebno bitno pitanje svrhe koja se isticanjem vjerskog simbola htjela postići.

Konačno, Vrhovni je sud u nekim predmetima koje je rješavao postavio zanimljiv kriterij kulturalne različitosti. Prema tom konceptu nije neustavno postavljanje vjerskog simbola ako taj simbol nije izoliran, već je dio izložka koji uključuje i elemente drugih religija. Primjerice, u predmetu *Lynch v. Donnelly* Sud je zaključio da prikaz jasli u državnim prostorijama nije protuustavan zato što je uz njih postavljena židovska menora, kao i sekularni simbol slobode. Prema mišljenju Suda takva koegzistencija više simbola neutralizira naboj koji bi

¹⁶ *Lynch v. Donnelly*, 465 U. S. 668 (1984.).

¹⁷ 492 U. S. 573 (1989.). Predmet je uključivao jasle kao vjerski simbol u sudnici te židovsku menoru postavljenu izvan državnih prostora. Sud je primjenom Endorsement testa zaključio da je neustavno imati vjerski simbol u sudnici, posebno onaj koji sadržava natpis što ističe točno određenu religiju. S druge strane, menoru, zbog drukčijeg fizičkog okruženja, Sud nije smatrao protuustavnim povezivanjem države i religije.

¹⁸ *Loc. cit.*

¹⁹ Kasparian, F. D., "The Constitutionality of Performing and Teaching Sacred Choral Music in Public Schools", Durham, *Duke Law Journal*, vol. 46/1997., str. 1132.

inače imale same jasle. Tim se činom, dakle, ne stvara državna potpora jednoj religiji, nego se samo ističe kulturalna različitost naroda koji nastanjuje te prostore i njegova tolerantnost prema različitim religijskim tradicijama. Međutim, takvo shvaćanje ne smatramo sasvim ispravnim. Naime, suvremeno društvo sadržava niz različitih vjerskih uvjerenja i organizacija.²⁰ Svaki je pojedinac u tome smislu dio društvenog duhovnog života. Tvrdnjom da se prikazivanjem nekoliko njegovih većih dijelova pokazuje da je društvo raznoliko, ne pridaje se dovoljno važnosti pluralizmu religija i vjerskih simbola. Naprotiv, u pogodnu se situaciju dovodi šačica većih religija, dok one manje ne dobivaju svoj prostor u izložbi društvenih različitosti. Time se, prema našem mišljenju, država dovodi u povezanost s većim vjerskim zajednicama, a nauštrb onih manjih, u okrilju zimskih blagdana. Inače neki kritičari američke politike prema vjerskim simbolima i zagovaraju da se veća pozornost posveti zaštiti prava pojedinaca te da se težište prestane stavljati na odvojenost vjerskih organizacija i države.²¹

Međutim, svakako je jasno da je američka praksa i doktrina prepoznala složenost pitanja vjerskih simbola. Svaki se simbol može pojaviti u različitim okolnostima, čime se i njegovo značenje mijenja. Njegov religijski naboj može biti veći ili manji, može biti prihvatljiv ili potpuno rušiti granice državnog i religijskog. Raznolika praksa Vrhovnog suda pokazuje da je nemoguće naći formulu koja će nepogrešivo stavljati vjerski simbol na pravo mjesto. Pri traženju adekvatnog rješenja za svaki slučaj ne treba u obzir uzimati isključivo nastojanje države da se zaštiti od “zagađenja” vjerskim, već i potrebu da se državnim djelovanjem ne narušava vjerski pluralizam društva.

2. RAZMJERNOST I PLURALIZAM U DJELOVANJU VIJEĆA EUROPE

2.1. Uvodne napomene

Suvremenu Europu obilježava sukob sekularnosti i religija koje su obilježile prošlost kontinenta, ali i suočavanje s novim vjerskim utjecajima koji oblikuju njegovu sadašnjost. U tom smislu vjerski simboli na europskom tlu postaju barjaci suprotstavljenih strana i u intelektualnim raspravama i u sudskim sporovima.

²⁰ Primjerice, samo u SAD-u djeluje više od pola milijuna vjerskih organizacija. Vidi http://www.manta.com/mb_34_F0295_000/religious_organizations.

²¹ Choper, J. H., *The Religion Clauses of the First Amendment: Reconciling the Conflict*, dostupno na <http://tinyurl.com/282cygp>, izvor konzultiran 28. lipnja 2010.

Jedan od pravnih instrumenata koji nastoji arbitrirati u previranjima o položaju vjerskog simbola u sekularnim europskim državama jest Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (dalje u tekstu: Konvencija o ljudskim pravima).²² Ona regulira vjerske slobode svojim devetim člankom koji glasi:

1. Svatko ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi; to pravo uključuje slobodu da se promijeni vjeroispovijed ili uvjerenje i slobodu da se pojedinačno ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, iskazuje svoju vjeroispovijed ili uvjerenje bogoslužjem, poučavanjem, praktičnim vršenjem i obredima.

2. Sloboda iskazivanja vjeroispovijedi ili uvjerenja podvrgnut će se samo takvim ograničenjima koja su propisana zakonom i koja su u demokratskom društvu nužna radi interesa javnog reda i mira, zaštite javnog reda, zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

2.2. Utjecaj Konvencije o ljudskim pravima na položaj vjerskih simbola

Primjenjujući citirani članak Konvencije o ljudskim pravima na pitanje vjerskih simbola, Europski sud za ljudska prava nije direktno problematizirao pitanje odvojenosti vjerskih zajednica i države. Po tome se njegova metoda tumačenja razlikuje od one koju primjenjuje američki Vrhovni sud. Naime, Europski se sud puno više usredotočio na razgraničenje prava na izražavanje vjeroispovijedi s pomoću simbola od drugih prava i sloboda zajamčenih Konvencijom. Primjerice, u predmetu *Lautsi protiv Italije* (30814/06) Sud je tumačio odluku države da u učionicama državnih škola postavi raspela isključivo u odnosu prema pravu podnositeljice zahtjeva da svoje dijete odgoji u skladu s vlastitim uvjerenjima.²³ Pri tome je posebno uzeo u obzir činjenicu da su vjerskom simbolu u takvoj situaciji najviše izložena djeca koju, zbog još nedostatkno formirane ličnosti, treba posebno zaštititi.²⁴ Iako se podnositeljica zahtjeva pozivala i na ugrožavanje državne sekularnosti, zajamčene talijanskim ustavom, Sud o tome nije raspravljao. Takav je pristup razumljiv. S obzirom na to da je riječ o sudu koji ima nadnacionalni karakter i bavi se ljudskim pravima, u

²² Narodne novine, Međunarodni ugovori, br. 18/1997, 6/1999, 8/1999, 14/2002.

²³ Riječ je o pravu koje Konvencija jamči drugim člankom Protokola I.

²⁴ Pri tome se zaključci Europskog suda poklapaju s idejama Vrhovnog suda SAD-a. Vidi: Fallon, R., *op. cit.*, str. 63.

njegovoj ćemo praksi teško naći konkretne prijedloge o odnosu države prema vjerskim zajednicama i njihovim simbolima. Drugim riječima, odnos prema vjerskim zajednicama ponajprije je politička odluka, koja je nužno rezultat povijesnih tradicija i društvenih okolnosti svake pojedine države.²⁵

U tom smislu Europski sud, kao ni Konvencija o ljudskim pravima, od država ne zahtijevaju hladnoću i nepristranost prema religijskom, već isključivo poštovanje ljudskih prava. Na državi je odabir primjerenog načina izvršenja te dužnosti. Ako pritom država želi favorizirati određeni simbol, a time i određenu vjersku zajednicu, Konvencija je u tome ne priječi. Znači li to da, suprotno iskustvima SAD-a, država zapravo ne mora biti nepristrana u pristupu vjerskim simbolima?

Smatramo da je odgovor na postavljeno pitanje potvrđan. Naime, svaka europska država može imati prisniji odnos s nekom vjerskom zajednicom i njezinim simbolom nego s drugima. Primjer takva pristupa je Grčka, koja je posebno istaknula ulogu Grčke pravoslavne crkve u svojem ustavu.²⁶ Ipak, mislimo da takav put ima svoja ograničenja, praktične i pravne naravi.

Kao prvo, smatramo da je za državu najpraktičnije da ostane nepristrana. Vjerska pitanja, uključujući i položaj religijskih simbola, najčešće su sama po sebi trnovita. Ako se uz to država svrsta uz određeni simbol, potencira nove konflikte u društvenoj zbilji. Već smo istaknuli da se osobe koje se svrstavaju uz taj simbol mogu početi smatrati boljim, "cjelovitijim" građanima od onih drugih, koji se mogu osjećati isključenima iz kruga povlaštenih. Situacija je još složenija ako su "obespravljani" pripadnici male, već marginalizirane vjerske zajednice. Jedan je primjer takve situacije i predmet *Tsavachidis protiv Grčke* (28802/95) u kojem su podnositelji zahtjeva već zbog same pripadnosti Jehovinim svjedocima bili prozivani neautentičnim Grcima. Uz to, samo postojanje takve zajednice bilo je proglašavano najvećim problemom grčkog društva koji je država morala što prije riješiti. Ona je to činila odugovlačenjem ispunjavanja formalnosti koje su bile nužne za normalno funkcioniranje te organizacije, dok su vandali nesmetano uništavali njezine prostore.

Upravo zbog takvih i sličnih situacija država bi, pri odlučivanju o tome kakav odnos želi uspostaviti s određenom zajednicom, morala dobro odmjeravati

²⁵ Barnett, L., *Freedom of Religion and Religious Symbols in the Public Sphere*, dostupno na: <http://tinyurl.com/2b679gf>, izvor konzultiran 1. srpnja 2010.

²⁶ Vidi engleski prijevod grčkog ustava na: <http://www.hri.org/docs/syntagma/>. Članom 3. određeni su odnosi države i Grčke pravoslavne crkve, čija se religija i formalno proglašava prevladavajućom, te joj se daju određene povlastice.

svaki element pristranosti koji želi primjenjivati. Odluči li se na postavljanje vjerskih simbola samo jedne zajednice u državne škole, sudnice ili u druge državne prostore, mora biti spremna pomno promatrati društvene reakcije na takav čin. Trebala bi biti svjesna da simbol na takvoj poziciji može biti poput logorske vatre u suhoj, gustoj šumi. Ako je dovoljno spretna, vlast će zadržati plamen tamo gdje joj je koristan, ali zbog male nepažnje u tako usijanoj situaciji može se suočiti sa šumskim požarom koji je zapravo lako mogla izbjeći. Bilo kakva pristranost stoga je ujedno i povećani rizik koji ne bi trebalo olako shvaćati.

Nadalje, država faktički može biti pristrana samo dok time ne vrijeđa ljudska prava drugih, uključujući i pravo pripadnika drugih vjera da istaknu svoje simbole. Posljedično, država pravo izlaganja vjerskog simbola ne bi smjela ni samovoljno i neumjereno ograničavati. Jezikom Europske konvencije o ljudskim pravima, svako ograničenje u tom smislu moralo bi biti nužno u demokratskom društvu, zakonito i nužno radi javnog reda i mira, zaštite javnog reda, zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.²⁷

Konačno, smatramo da država nije pristrana samo kada se povoljnije odnosi prema određenoj religiji, nego i kada previše revno zatire svaki religijski element koji smatra neprimjerenim. Tada, naime, umjesto nepristranosti bira agresivnost. Primjer takva pristupa vjerskim simbolima na europskom tlu jest Francuska. Ta država, naime, umjesto očuvanja posebnosti grupa od kojih se sastoji njezino društvo, teži održanju monolitnosti svoje nacionalne kulture.²⁸ Francuski odnos prema vjeri, pa i njezinim simbolima, počiva na konceptu laiciteta. Skrojen prema iskustvima Francuske revolucije, njegov je izvorni zadatak stroga odvojenost državnog i religijskog. Takva separacija, međutim, posebno u posljednje vrijeme, počinje prelaziti u zatiranje religijskog. Točnije, u zatiranje uporabe ženskih muslimanskih pokrivala za glavu. Iako je Državni savjet u devedesetim godinama prošlog stoljeća istaknuo kako samo nošenje vjerskog simbola ne može narušiti odvojenost države i vjerskih organizacija, francuska je politika napustila tu poziciju. Posljedično, i pravni rezultati postali su puno drukčiji. Naime, uz svesrdnu potporu Državnog savjeta, francuske

²⁷ Primjerice, u predmetu *Dogru protiv Francuske* (27058/05) Sud je odlučio da pravo na zaštitu zdravlja učenika preteže pred pravom nošenja burke kao tradicionalne muslimanske odjeće na satovima tjelesnog odgoja.

²⁸ Bienkowski, S., "Has France taken assimilation too far? Muslim beliefs, French national values and the June 27, 2008 Conseil d'Etat decision on Mme M.," *Camden, Rutgers Journal on Law and Religion*, vol. 11/2010, str. 437.

su vlasti odlučile u potpunosti zabraniti nošenje prije spomenutog muslimanskog odjevnog predmeta. Ta je zabrana dovedena do pokušaja nametanja rješenja prema kojem nenošenje takva vjerskog simbola postaje uvjet za stjecanje francuskog državljanstva. U javnosti se, pak, počinje propitivati jesu li žene koje nose muslimanske vjerske simbole dovoljno dobre Francuskinje, odnosno je li uopće moguće da muslimanka bude i Francuskinja.²⁹

Time je, dakle, francuski vjernik stavljen u istu poziciju kao i vjernik građanin države koja je odlučila određeni vjerski simbol staviti pod svoju posebnu zaštitu. U oba se slučaja propituje koliko je vjernik dobar građanin, a u Francuskoj se uz to od vjernica počinje očekivati da odbace dio svojeg identiteta ako žele biti dio jednog naroda. Alternativnih rješenja nema. Opravdanja takvih ekstremnih zahtjeva od strane francuskih vlasti smatramo neprimjerenima. Tvrdnje da uporabom takva pokrivala žena pokazuje da je podjarmljena od strane svojeg supruga i da se tim simbolom umanjuje njezino dostojanstvo smatramo preopćenitima i neispravnima. Žena se na pokrivanje glave i zaklanjanje lica može odlučiti iz niza razloga, a među ostalim i zbog želje da živi svoju religiju i iskaže svoja uvjerenja. U krajnjoj liniji moguće je da je maramu na glavu stavila kao modni detalj, uopće ne razmišljajući o vjerskim implikacijama. Naravno, nema opravdanja ako suprug nameće svojoj ženi tradicionalno odijevanje, ne dajući joj slobodu izbora. Ali u tom slučaju više nije riječ o vjerskim simbolima i slobodama nego o obiteljskom nasilju. Tada se moraju uključiti nadležne državne institucije koje će takve probleme što učinkovitije rješavati. Nema svrhe zabranjivati svim pripadnicima jedne religije izlaganje vjerskog simbola pogledima javnosti samo zbog bojazni da bi moglo doći do zloupotrebe. Smatramo da nema potrebe preventivno ograničavati vjerske slobode, pogotovo ako je problem moguće riješiti manje restriktivnim mjerama.

Nadalje, takvo agresivno postupanje prema vjerskom simbolu kosi se s praksom Europskog suda za ljudska prava. Iako na razini Europe nije usuglašen ispravan odnos vjerskih organizacija i države, pa ni u vezi s pitanjem vjerskih simbola, Europski sud za ljudska prava visoko cijeni pluralno društvo. Za takvo su društvo bitne dobro zaštićene vjerske slobode kao ključan element "identiteta vjernika i njihove životne koncepcije", no također su i "dragocjena stečevina za ateiste, agnostike, skeptike te neopredijeljene".³⁰ Ako država od-

²⁹ Bienkowski, S., *op. cit.*, str. 444.

³⁰ *Kokkinakis protiv Grčke* (14307/88), prijevod citiranog dijela odluke prema Gomien, D., *Priručnik: Europska konvencija o ljudskim pravima*, Rijeka, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2007.

luči povoljnije ili nepovoljnije tretirati sve ili neke simbole, sve ili neke zajednice, ona prema našem mišljenju zapravo nanosi štetu pluralizmu. Naime, ili će vjera koju država propagira manje ili više zasjeniti sve ostale, ili će državno zatiranje religijskoga dovesti do toga da više neće biti ničega što može tvoriti vjerski pluralizam jer će vjernici malo-pomalo morati napuštati te elemente svojeg identiteta kako bi bili "puni" članovi političke zajednice.

Drugim riječima, ako država usmjeri svoju pozornost na samo jednu zajednicu, ističući samo njezine simbole i dajući samo njoj svoju potporu, takva će rijeka nadmoćno poplaviti sve oko sebe, gušeći različitost i otvarajući put društveno nezdravoj fuziji države i religije. Ako, pak, zapostavi takvo društveno polje, ono će usahnuti i postati pusto. Međutim, ako država razbije svoju pozornost na različite zajednice, dodjeljujući ravnomjerno prostor svima njima, koliko je to moguće, rijeka se razbija na manje vodene tokove, natapajući društvo kojim prolazi, čineći ga plodnijim i skladnijim.

Stoga, dok nas praksa Sjedinjenih Američkih Država uči važnosti nepristranosti države, problemi koji su se pojavili na prostorima Europe pokazuju da država reguliranju položaja vjerskih simbola mora postupati pažljivo. Njezini postupci moraju biti razmjerni cilju koji želi postići te bi morala osigurati jednaku zastupljenost svim vjerskim simbolima. Svaki ekstrem u rješavanju tih osjetljivih pitanja potencijalno može dovesti do nepoželjnih i štetnih rezultata.

3. REPUBLIKA HRVATSKA – POLITIZACIJA VJERSKIH SIMBOLA

Donedavno u Republici Hrvatskoj pitanje vjerskih simbola nije bilo toliko prijeporno kao u nekim drugim državama. O tome svjedoči i količina i narav znanstvenih radova o temi vjerskih organizacija i države koji su rijetki i ne bave se vjerskim simbolima.³¹ Možemo reći da se važnost ove teme počela isticati kada ju je dosta agresivno načeo bivši predsjednik Republike Stjepan Mesić,

³¹ Jedan napisani članak odnosi se općenito na ovlasti države prema vjerskim organizacijama: Padjen, I., "The State's Authority in Religious Rights", Zagreb, *Politička misao*, vol. XXXVIII, 2001., str. 137 – 143. Drugi članak do kojeg smo uspjeli doći analizira odredbe Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica. Vidi Lončarević, V., *Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica te njihovo stjecanje pravne osobnosti u Republici Hrvatskoj*, tekst članka dostupan na internetskim stranicama Reformirane kršćanske (kalvinske) crkve u Hrvatskoj: <http://www.reformator.hr/Pdf/Vjerske%20zajednice%20u%20Hrvatskoj%20Loncarevic.pdf>.

ističući kako bi trebalo “izbaciti križeve”³² iz državnih ustanova. Na njegov se poziv nadovezala Rimokatolička crkva koja je osudila takvu izjavu kao pokušaj zatiranja dijela hrvatskog identiteta. Pritom se koristila argumentima koji su uobičajeni u europskim državama suočenima s pitanjem položaja vjerskog simbola u društvu.³³ Te je argumente Hrvatska biskupska konferencija (HBK), nakon dužeg zatišja, ponovila u povodu presude Europskog suda za ljudska prava u predmetu *Lautsi protiv Italije*. Prema mišljenju biskupa križ kao simbol ima svoje mjesto u državnim institucijama, ponajprije školama, s obzirom na to da “odražava vjerske osjećaje kršćana svih denominacija, nema namjeru isključiti nikoga, ali izražava tradiciju koju svi poznaju i prepoznaju zbog njezine velike vrijednosti”.³⁴ Pri tome se apelira na društvo, tražeći od njega da ne odbacuje tekovine svoje tradicije te ističući kako ima dužnost budućim naraštajima prenositi istinu o svojem podrijetlu i vrijednostima. Kao i u Njemačkoj, križu se ovakvim pristupom želi dati univerzalno značenje te se time zapravo na određeni način zanemaruje njegova velika religijska dimenzija.

Prije svega, kao što smo istaknuli, smatramo da se u svakoj državi, pa i u Hrvatskoj, položaj vjerskih simbola mora regulirati pažljivo, razmjerno i s poštovanjem stupnja sekularnosti koji određuje ustav svake pojedine države. Ne smatramo primjerenim o vjerskim simbolima govoriti kao o stolicama, vitrinama ili drugom inventaru državne uprave koji je moguće izbacivati iz prostorija i ubacivati u prostorije. To, naime, nije zadatak države, već bi morala urediti svoje djelovanje sukladno vlastitim aktima. Međutim, isto tako nismo skloni prikloniti se mišljenju da je određenom simbolu mjesto u hrvatskim državnim institucijama zato što je imao velik utjecaj u povijesti civilizacije. Smatramo da bi prakticiranje takva stajališta bilo protuustavno jednako kao i nekritično zatiranje bilo kojeg vjerskog simbola, pa i križa.

³² *Mesić: Križeve treba ukloniti iz državnih institucija*, portal Dnevnik.hr, 12. kolovoza 2009., dostupno na: <http://tinyurl.com/2fp3gdo>, izvor konzultiran 2. srpnja 2010.

³³ Neki od tih argumenata navedeni su u njemačkoj presudi o položaju raspela u državnim školama. Službena oznaka presude je BVerfGE 93, 1 1 BvR 1087/91. Pri pisanju ovog članka koristili smo se engleskim prijevodom na internetskim stranicama Pravnog fakulteta u Teksasu, a dostupan je na <http://tinyurl.com/2714mmk>. Stranicu smo posljednji put konzultirali 2. srpnja 2010.

³⁴ Vidi Izjavu stalnog vijeća HBK-a o izlaganju kršćanskih vjerskih simbola, datiranu 29. lipnja 2010., <http://www.hbk.hr/?type=vijest&ID=276>, izvor konzultiran 3. srpnja 2010.

Naime, činjenica je da Ustav Republike Hrvatske³⁵ u članku 40. propisuje da se “jamči sloboda savjesti i vjeroispovijesti i slobodno očitovanje vjere ili drugog uvjerenja”. Smatramo da to pravo uključuje i pravo iskazivanja vjeroispovijesti adekvatnim simbolima. Međutim, člankom 41. isto je tako propisano sljedeće: “Sve vjerske zajednice jednake su pred zakonom i odvojene od države”. Takva odredba za položaj vjerskih simbola u Hrvatskoj ima konkretne posljedice.

Točnije, citiranim odredbama u hrvatskom je pravnom sustavu uspostavljen fini mehanizam regulacije vjerskih sloboda. Jedna njegova strana je jamstvo vjerskih sloboda, zbog čega država ne smije nekritički zatirati vjerske simbole. S druge je strane odvojenost vjerskih organizacija i države. Dakle, država smije pogodovati vjerskim zajednicama, dajući veće povlastice i prava, ali sve dok to ne dovodi do njihova povezivanja s državom. Uz to, država mora poštovati i jednakost vjerskih zajednica pred zakonom, što znači da bi se svaka povlastica ili obveza upućena vjerskim zajednicama morala na sve odnositi jednako.³⁶

U kontekstu vjerskih simbola država mora svojim građanima i vjerskim organizacijama jamčiti pravo izražavanja vjeroispovijesti simbolima. Ne bi smjela restriktivno regulirati to pravo bez opravdana razloga. Takav opravdan razlog mogao bi biti odvojenost vjerske organizacije od države i/ili povreda jednakosti vjerskih zajednica pred zakonom.

Primjerice, postavljanje bilo kojeg vjerskog simbola u državne učionice moglo bi dovesti do povezivanja države i vjerske organizacije u smislu da promatračima, posebno učenicima, ostavlja dojam da država promiče određenu zajednicu i njezina učenja. Isto tako, postavljanje simbola samo jedne zajednice povređuje jednakost vjerskih zajednica. Pri tome nije bitno što je taj simbol dio tradicije ili što ga pretežiti dio stanovništva smatra prihvatljivim. Bitno je jedino to što se jedna zajednica ističe pred ostalima jer njezin simbol ima povlašten položaj.

Važno je istaknuti da su izvedeni zaključci uopćeni te autor nema namjeru tvrditi da su univerzalan ključ za svako pitanje položaja vjerskog simbola u Hrvatskoj. Vraćajući se na primjer državne učionice, situacija nije ista ako je

³⁵ Narodne novine, br. 56/1990, 135/1997, 8/1998, 113/2000, 124/2000, 76/2010.

³⁶ Tako, primjerice, Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica (Narodne novine, br. 83/2002) uređuje prava i obveze vjerskih organizacija na način da se njegove odredbe odnose na sve jednako, tako poštujući ovaj ustavni zahtjev. Kada bi taj zakon sadržavao odredbe kojima bi ograničavao ili poticao određenu vjersku zajednicu, one bi bile neustavne.

simbol prezentiran na plakatu u kontekstu koji za svrhu ima educirati učenika. Tada se, naime, prezentacija simbola (ovisno o okolnostima) može smatrati dijelom obrazovnog procesa. Međutim, ako je simbol izdvojen, postavljen primjerice uz državni grb u učionici, njegova se uloga bitno mijenja i može biti neustavna poveznica odnosno vjerske zajednice i države.

Kao što vidimo, ni u Hrvatskoj pitanje položaja vjerskih simbola nije jednostavno rješivo. Naprotiv, riječ je o složenom problemu koji u svakoj situaciji može imati drukčije rješenje. Stoga ne smatramo uputnim donošenje zakona kojim bi se položaj vjerskih simbola iscrpno regulirao. Prema našem bi mišljenju bilo dovoljno da država zakonski odredi u kojim su situacijama i oblicima vjerski simboli apsolutno nepoželjni, ponajprije zbog objašnjenih ustavnih odredaba. Primjerice, moglo bi se zabraniti isticanje svih vjerskih simbola u državnim prostorijama na način koji poistovjećuje državu i vjersku organizaciju. Smatramo da država ne smije dopustiti isticanje simbola u takvim situacijama, čak ni isticanje simbola svih religija. Naime, Ustav traži od države da bude odvojena od vjerskih organizacija, što znači kako od jedne, tako i od svih postojećih. Dakle, u slučaju Republike Hrvatske ne smatramo primjenljivom ideju o demonstraciji kulturalne različitosti kako je prezentira Vrhovni sud SAD-a.³⁷

Specifična regulacija položaja vjerskih simbola u situacijama u kojima im očito nije mjesto ne rješava sve probleme. Što učiniti sa svim ostalim situacijama koje nisu toliko jasne i u kojima rješenje ovisi o okolnostima slučaja? Smatramo da se u ophođenju prema njima država treba oslanjati na specifičnosti svake situacije i određenja Ustava Republike Hrvatske, ali i na iskustva drugih država, posebno država članica Vijeća Europe. Što je još važnije, ne smije postupati jednostrano, već treba pokretati zdrave javne rasprave u kojima bi mogli sudjelovati svi zainteresirani, a ne samo najjači akteri društvene zbilje. Država, dakle, mora uzeti u obzir činjenicu da je pitanje vjerskih simbola za mnoge iznimno bitan problem i važan dio identiteta mnogih građana te dopustiti društvu da se izjasni o adekvatnom rješenju svakog pitanja. Nikako ne bi smjela politizirati vjerske simbole i dopustiti da se pojedinci koriste njima kao oružjem protiv svojih neistomišljenika. Upravo zato što država mora biti odvojena od vjerskih zajednica i nepristrana, ona ne bi smjela postati (anti)teolog, niti se postavljati za neku vjersku zajednicu ili protiv neke vjerske zajednice i nekog simbola. Na državi je da djeluje prema svojem ustavu i zakonima kao što računalo djeluje prema programu, ni manje ni više od toga.

³⁷ Vidi *supra*, str. 5.

Iskustva drugih država pokazuju da se država koja ne uzima mjeru u regulaciji položaja vjerskih simbola suočava s problemima. Zbog toga bismo trebali iskoristiti ta iskustva i iz njih zacrtati razumniju i zdraviju politiku prema vjerskim simbolima.

4. ZAKLJUČAK

Položaj vjerskih simbola jedan je od testova suvremene demokracije. Riječ je o pitanju na kojem se jasno može vidjeti zrelost jedne vlasti i način na koji se ona odnosi prema važnom dijelu duhovnog života svojeg društva. Nažalost, kao što smo u razradi ovog rada zapazili, države često posrću pod teretom vjerskog simbola. Ipak, nije riječ o gordijskom čvoru te je svakoj situaciji ipak moguće naći adekvatno rješenje. Najveći je problem u tome što to može biti dugotrajan proces koji od države zahtijeva strpljenje i razvoj svijesti u samom društvu o tome što znače vjerske slobode i odnos države i vjerskih zajednica. U tom procesu smatramo da država mora održati svoju nepristranost, da njezina postupanja moraju biti razmjerna i oslobođena bilo kakvih emotivnih reakcija vlastodržaca. Država posebno mora paziti da ne uvodi pretjerane razine politizacije u rješavanje ovog pitanja, kojom su počesto opterećene stare europske države s dugom tradicijom ljubavi i rata u odnosu prema vjerskim zajednicama. Konačno, u rješavanju pitanja položaja vjerskih simbola država bi morala ostati fleksibilna, upravo zbog raznolikosti situacija u kojima se ta pitanja pojavljuju. U tom smislu smatramo da bi Republika Hrvatska, zajedno s vjerskim organizacijama i drugim organizacijama civilnog društva, trebala više uložiti u razvoj demokratske svijesti o tom pitanju. Iako je riječ o dugotrajnijem procesu, on bi dugoročno doveo do puno zdravije integracije vjerskih simbola u svakodnevni život, nego ishitrena i rigidna zakonska rješenja.

Summary

Matija Miloš*

**FREEDOM OF DISPLAYING RELIGIOUS SYMBOLS IN THE
LIGHT OF SEPARATION BETWEEN RELIGIOUS
ORGANIZATIONS AND THE STATE**

Generally speaking, religious freedom is a controversial issue. The position of religious symbols and their influence on the separation of religious organizations and the state are no exception from this rule. Of particular importance in resolving these issues is finding a balance between religious freedom and the necessary separation of state and religion. The purpose of this work is to give an overview of legal endeavours for achieving such a balance. The author draws comparisons between the US Supreme Court, The European Court of Human Rights and the present situation in the Republic of Croatia. In this way, we come to the conclusion that a proper approach to the position of religious symbols, along with an unbiased government, is what is needed to preserve religious pluralism and avoid politicizing.

Key words: religious symbols, state, Council of Europe, Republic of Croatia

Zusammenfassung

Matija Miloš**

**DIE FREIHEIT, RELIGIÖSE SYMBOLE ZUR SCHAU ZU
STELLEN, VOR DEM HINTERGRUND DER TRENUNG VON
GLAUBENSORGANISATIONEN UND STAAT**

Allgemein ausgedrückt, sind religiöse Freiheiten ein umstrittenes Thema. Das gilt auch für die Rolle religiöser Symbole und ihren Einfluss auf die Trennung von Glaubensorganisationen und Staat. In der Behandlung dieses Problems ist es besonders wichtig, eine Balance zu finden zwischen religiösen Freiheiten und der erforderlichen Trennung von Staat und Religiösem. Dieser Beitrag soll eine grundlegende Übersicht über die rechtlichen Bemühungen um eine solche Balance bieten. Dabei zieht der Autor einen Vergleich zwischen dem Obersten Gerichtshof der USA, dem Europäischen Gerichtshof für Menschenrechte und der aktuellen Situation in der Republik Kroatien. Auf diesem Wege kommen wir zu dem Schluss, dass der korrekte Ansatz bezüglich der Position religiöser Symbole neben der Neutralität des Staates in der Erhaltung eines religiösen Pluralismus und der Vermeidung einer Politisierung bedeutet.

Schlüsselwörter: religiöse Symbole, Staat, Europarat, Kroatien

* Matija Miloš, LL.B., Milana Rustanbega 3, Rijeka

** Matija Miloš, Diplom-Jurist, Milana Rustanbega 3, Rijeka